

ВЕКАПОМНЫЯ ДНІ

Хутка Беларусь будзе адзначаць вялікае свята — 80-годдзе Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне. Такой жа прыгожай вясной 80 гадоў таму была разгромлена і капітулявала фашысцкая Германія са сваімі сатэлітамі, у Еўропе наступіў доўгачаканы мір. Шлях да яго быў цяжкім і крывавым, ахвяры дзеля перамогі над карычневай чумой — незлічонымі. Беларусь панесла велізарныя страты: загінуў кожны трэці жыхар, былі зруйнаваны гарады і спалены вёскі, вынікі працы многіх пакаленняў перасталі існаваць, ператварыліся ў попел і друз...

Аб тым, як кавалася Перамога, якія падзеі разгортваліся на франтах і ў тыле напярэдадні і пасля капітуляцыі фашысцкай Германіі, — наша размова з загадчыкам аддзела навейшай гісторыі Беларусі Інстытута гісторыі НАН Беларусі, кандыдатам гістарычных навук, дацэнтам Сяргеем ТРАЦЦЯКОМ.

Мір прыйшоў на зямлю Беларусі

Сяргей ТРАЦЦЯК.

— Сяргей Аляксандравіч, у выніку бліскучай па задумцы і ажыццяўленні стратэгічнай аперацыі «Баграціён» была вызвалена ўся тэрыторыя Беларусі. Фронт імкліва пайшоў на захад, а на шматпакутнай беларускай зямлі пачынала наладжвацца мірнае жыццё. Як ішоў гэты працэс?

прызначаліся, там дзе іх не было, надзвычайныя службовыя асобы па аднаўленні партыйных структур і савецкай улады. Нярэдка савецкую ўладу на вызваленых тэрыторыях узначальвалі былыя партызаны, камандзіры партызанскіх атрадаў і злучэнняў. Аднаўлялася сістэма органаў аховы правапарадку, вярталіся з эвакуацыі пракуратура, Вярхоўны Суд, стваралася сістэма народных судаў. Міліцыя фарміравалася з ліку былых партызан, а таксама дэмабілізаваных байцоў і камандзіраў Чырвонай арміі, прызнаных няздольнымі да страйковай службы. Аднаўлялася праца прамысловых прадпрыемстваў. У прыватнасці, у Мінску партызаны ўзялі падчас вызвалення горада пад кантроль машынарамонтны і лікёра-гарэлачныя заводы, чыгуначнае дэпо, якія дзейнічалі пры немцах, а таксама машыназборны завод фірмы «Мерседэс». На гэтым прадпрыемстве сабралі з завезеных немцамі машынакамплектаў і перадалі Чырвонай арміі некалькі дзясяткаў грузавікоў. Потым на яго базе на пляцоўцы авіяматарнага завода пачалося будаўніцтва вялікага аўтазборнага завода, які збіраў грузавікі з машынакамплектаў, што ішлі са Злучаных Штатаў Амерыкі. Пасля вайны гэты аб'ект быў дабудаваны і стаў Мінскім аўтамабільным заводам. Прыкладна такія былі справы і ў іншых гарадах Беларусі — аднаўлялі прадпрыемствы, чыгуначныя пуці, збудаванні, дамы.

— Укладаннем вызваленне Беларусі завяршылася, але аперацыя «Баграціён» працягвалася. Фінальныя баі гэтай аперацыі прайшлі 29 жніўня 1944 года на рацэ Вісла на падступах да Варшавы. Што можна сказаць пра сітуацыю на тэрыторыі Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі на той момант? Па-першае, у вызваленні Мінск вярнуліся кіруючыя органы БССР і Кампартыі Беларусі. Падругое, ішло аднаўленне сеткі органаў савецкай улады і мясцовых партыйных арганізацый на вызваленых тэрыторыях. Партыйныя арганізацыі выходзілі з падполля, праводзілі канферэнцыі,

адначасова праводзілася мабілізацыя. Трэба заўважыць, што ў шэрагі Чырвонай арміі літаральна адразу ўлілося 180 тысяч былых партызан. Таксама праводзіліся мабілізацыйныя мерапрыемствы на вызваленай тэрыторыі: у першую чаргу прызываліся тыя былыя чырвонаармейцы і камандзіры, якія ў 1941 годзе засталіся ў акружэнні і вырашылі перайсці да мірнага ладу жыцця. Праводзілася таксама мабілізацыя тых ваеннаабавязаных, якіх не прызвалі ці не паспелі прызваць у кампанію 1941 года. Усяго ў радах Чырвонай арміі змагалася больш за 1 мільён 100 тысяч беларусаў, гэта без уліку іншых ураджэнцаў рэспублікі — яўрэяў, рускіх, украінцаў, татар, латышоў. Прызываным з Беларусі ваявалі на ўсім савецка-германскім фронце: і ва Усходняй Прусіі, і на цэнтральным напрамку — вызвалялі Варшаву, бралі Берлін. Яны змагаліся і на паўднёва-заходнім напрамку — прайшлі праз Венгрыю, Аўстрыю (у прыватнасці, мой дзядуля па маці ваяваў у Венгрыі і браў Вену).

Прызываным у Беларусі ў 1943—1945 гадах закончылі свой баявы шлях у верасні 1945-га на Далёкім Усходзе — у Кітаі і на Сахаліне.

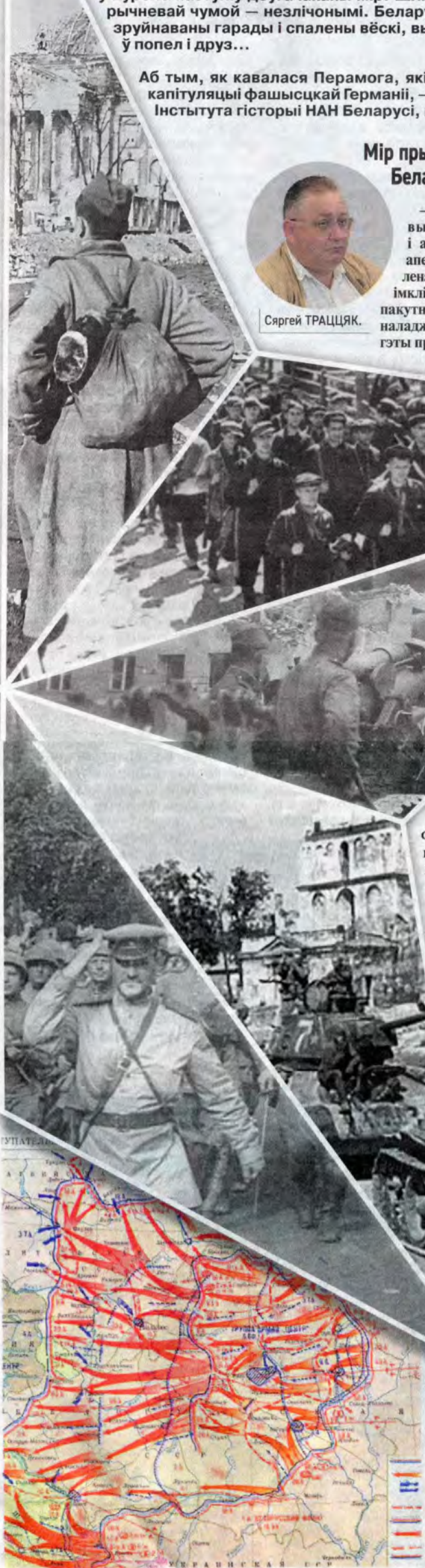
На Берлін!

— Часам можна пачуць пытанне: чаму Чырвоная армія з ходу не вызваліла Варшаву, не рухалася далей, адразу на Берлін? Чым была выклікана паўза ў наступленні і як яно разгортвалася далей?

— Пасля вызвалення Беларусі была вялікая перагрупоўка: у баявых дзеяннях 1, 2 і 3-га Беларусках франтоў узнікла аператыўная паўза, а 1-шы Прыбалтыйскі ўвогуле быў перанакіраваны на вызваленне Літвы і заняцце Усходняй Прусіі, яго наступальныя парывы таксама спыніўся перад Мемелем.

Да Варшавы ўсе тры Беларускае франты прыйшлі ў моцна аслабленым стане. Па-першае, у баях пры вызваленні Беларусі страты складалі амаль 440 тысяч чалавек забітымі, параненымі і прапаўшымі без вестак. Вельмі значныя страты былі ў матэрыяльнай частцы — танках, артылерыі, авіяцыі. Зразумела, іх трэба было кампенсаваць, папаўняць падраздзяленні асабовым саставам, тэхнікай, боепрыпасамі. Але расцягнуліся лагістычныя маршруты, плячо падвозу з бліжэйшых да перадавой тылавых баз было занадта вялікае. Перашываць чыгуначнае палатно на савецкую каляіну, закладаць тылавыя базы на вызваленай тэрыторыі Польшчы проста не паспявалі. Горш за ўсё — было страчана панаванне савецкай авіяцыі ў франтавым небе. Аэрадромы засталіся на тэрыторыі Беларусі, а новая сетка палявых аэрадромаў бліжэй да фронту, які, нагадаю, стаяў па рацэ Вісла, яшчэ толькі стваралася. У выніку немцы мелі магчымасць на адзін вылет савецкага самалёта адказваць 8—10 сваімі. Усе гэтыя фактары і абумовілі немагчымасць фарсіраваць Віслу адразу на шырокім фронце, аператыўную паўзу.

Але з цягам часу падцягнулі рэзервы, папоўнілі часці і падраздзяленні і фарсіравалі Віслу. Так, Вісла-Одэрская аперацыя пачалася 12 студзеня 1945 года на ўчастку 1-га Украінскага фронту ўдарам з Сандамірскага плацдарма ў напрамку на Кракаў і далей на Сілезію. Следам 14 студзеня 1945 года перайшоў у наступ 1-шы Беларускі фронт. Варшава была ўзята ў клешчы, у выніку Варшаўскі гарнізон часткова быў перабіты, часткова вымушаны ўцякаць. Але наступ савецкіх войскаў быў настолькі імклівы, што збегчы ім не дазволілі: нямецкіх салдат і афіцэраў чакала смерць у маршрутных калонах. Савецкія танкі нярэдка насцігалі адыходзячыя нямецкія войскі, проста праходзілі скрозь іх. Да 3 лютага 1945 года савецкія войскі выйшлі да Одэра і захапілі плацдармы на яго заходнім беразе. Пасля чаго зноў узнікае паўза. Зноў жа трэба было падцягнуць тылы, аднавіць часці маршавымі папаўненнямі, адрамантаваць тэхніку, якая выйшла са строю падчас наступу. Падругое, небяспеку з поўначы стварала група арміі «Вісла» ва Усходняй Памераніі, якая рыхтавалася нанесці флангавы ўдар па савецкіх войсках на Берлінскім напрам-

Беларусы былі ўсюды. Так, медалі за ўзяцце варожых і вызваленне акупіраваных еўрапейскіх сталіц ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў з гонарам насілі на грудзях дзясяткі тысяч беларусаў-франтавікоў. На жаль, няма такой статыстыкі, колькі беларусаў менавіта гэтымі медалямі было ўзнагароджана, але агульную колькасць узнагароджаных назваць можна. У прыватнасці, медалём «За ўзяцце Берліна» было ўзнагароджана 1 мільён 800 тысяч чалавек. Медалём «За ўзяцце Будапешта» было ўзнагароджана 350 тысяч чалавек, «За ўзяцце Вены» — больш за 270 тысяч, «За вызваленне Варшавы» — больш за 690 тысяч, «За ўзяцце Кёнігсберга» — больш за 760 тысяч, «За вызваленне Прагі» — 390 тысяч чалавек, і нарэшце медаль «За вызваленне Бялграда» атрымалі каля 60 тысяч воінаў.

Дапамога ў аднаўленні мірнага жыцця

— Савецкі Саюз, сам у руінах, актыўна аднаўляў мірнае жыццё ў краінах Еўропы. Пра тое, як Чырвоная армія, не паспелі яшчэ адгрымець баі ў Берліне, пачала наладжваць у гэтым мегаполісе падачу вады, размярканне ежы, працу камунальных служб і сістэм, напісана даволі многа. Менш вядома пра дапамогу іншым краінам. У прыватнасці, толькі ў апошнія часы сталі пісаць, што залаты запас Польшчы створаны дзякуючы перададзеным СССР каштоўным металам (бо залаты запас Другой Рэчы Паспалітай Англія не аддавала). Таксама гэтай краіне было перададзена шмат тэхнічнай дакументацыі для вытворчасці шэрагу машын і нават самалётаў.

— Так, СССР аказаў дапамогу — харчовую і таварамі першай неабходнасці — Польшчы, Чэхаславакіі, Венгрыі (прытым што гэтая краіна павінна была плаціць Савецкаму Саюзу рэпарацыі). Матэрыяльная і харчовая дапамога была аказана і насельніцтву Усходняй (савецкай зоны акупацыі) Германіі, а таксама Аўстрыі. Падчас аднаўлення прамысловых прадпрыемстваў у той жа Польшчы Савецкі Саюз перадаваў польскаму боку тэхнічную дакументацыю на складаныя прамысловыя вырабы, а таксама станкі. Дзякуючы пазіцыі СССР Польшча атрымала сваю долю рэпарацыі ад Германіі ў выглядзе станочнага парка, аўтамабіляў, а таксама чыгуначнага рухомага саставу — вагонаў і лакаматываў. І ўрэшце таксама Савецкі Саюз аказаў дапамогу ў аднаўленні вугальных шахт Сілезіі, накіраваўшы туды сваіх спецыялістаў-інжынераў і работнікаў вугальнай прамысловасці.

Зло павінна быць пакарана!

— На Патсдамскай канферэнцыі было прынята рашэнне аб судзе і пакаранні нацысцкіх злачынцаў, дзейнасць якіх прывяла да незлічонах ахвяр, бед і пакут чалавецтва. Ці праўда, што Савецкі Саюз настойваў на пайменным пераліку нацысцкіх бонзаў, якія павінны былі паўстаць перад Міжнародным ваенным трыбуналам, які потым увайшоў у гісторыю як Нюрнбергскі працэс?

— Ідэя суда над тымі, хто развязае войны і здзяйсняе падчас іх ваенныя злачынствы, не новая. Упершыню такі працэс адбыўся пасля заканчэння Першай сусветнай вайны. 23 мая 1921 года ў Лейпцыгу пачаўся суд над 45 грамадзянамі Германіі, якія абвінавачваліся ва ўчыненні ваенных злачынстваў. Але ў Лейпцыгскім трыбунале разглядаліся справы толькі выканаўцаў, паколькі імёны германскіх кайзера, міністраў, генералаў і адміралаў, якія аддавалі загады, за выкананне якіх і адправіліся пад суд іх падначаленыя, са спісу выкраслілі. Паказальна, што судзілі германскіх ваенных злачынцаў германскія ж судзі і прысуд быў мяккі.

З гэтага пункту гледжання Нюрнбергскі працэс, праведзены Міжнародным ваенным трыбуналам з 20 лістапада 1945 года па 1 кастрычніка 1946 года, стаў беспрэцэдэнтным. Упершыню на лаве падсудных апынуліся першыя асобы цэлай дзяржавы — 24 чалавекі, якія абвінавачваліся ва ўчыненні ваенных злачынстваў і генацыдзе (дарэчы, само гэта слова таксама ўпершыню адкрыта прагучала менавіта ў

вайны і адправіў на шыбеніцу галоўных вінаватых.

У сваю чаргу, у Савецкім Саюзе ў 1943—1949 гадах прайшло 19 адкрытых судовых працэсаў над ваеннымі злачынцамі з ліку ваеннаслужачых нацысцкай Германіі, Румыніі, Японіі і Венгрыі. Па выніках усіх працэсаў былі асуджаны 252 замежнікі, з якіх пераважную большасць складалі нямецкія вайскоўцы. Частка асуджаных была прыгаворана да публічнага павешання, астатнія атрымалі катаржныя работы. У тым ліку ў Беларусі ў 1946—1947 гадах прайшлі адкрытыя судовыя працэсы над нацысцкімі ваеннымі злачынцамі ў Мінску, Бабруйску, Віцебску і Гомелі. Аднак яны не паставілі кропку ў пошуку і судовым пераследзе ваенных злачынцаў у нашай краіне — ён працягваецца дагэтуль.

Гутарыў Міхаіл Валькоўскі

ку і акружыць іх. Таму 10 лютага 1945 года пачалася Усходне-Памеранская аперацыя, якая для 1-га Беларускага фронту скончылася 10 сакавіка 1945 года, пасля чаго ізноў пачалася перагрупоўка войскаў на Берлінскі напрамак, а для 2-га Беларускага фронту яна скончылася 4 красавіка. У выніку практычна ўся тэрыторыя Усходняй Памераніі была ачышчана ад нямецкіх войскаў, а іх рэшткі загнаны на астравы ў вусце ракі Віслы і на касу Хель, заблакіраваныя там, дзе і здаліся пасля капітуляцыі Германіі. 16 красавіка 1945 года пачаўся важнейшы наступ на Берлін, апошняя рашаючая бітва Другой сусветнай вайны на еўрапейскім тэатры ваенных дзеянняў, якая 2 мая 1945 года скончылася капітуляцыяй Берлінскага гарнізона. А 8 мая 1945 года савецкія войскі на шырокім фронце выйшлі на з'яднанне з войскамі англа-амерыканскіх саюзнікаў, якія наступалі з захаду. Але ж вайна яшчэ не скончылася, прыйшлося дабіваць нямецкія войскі ў Чэхіі. З 6 па 11 мая 1945 года працягвалася Пражская аперацыя, і толькі 11 мая рэшткі груп армій «Цэнтр» здаліся пасля таго, як капітулявала Германія.

Апошні бой Другой сусветнай вайны адбыўся 17 мая 1945 года на Істрынскім паўвостраве ў Адрыятычным моры паміж нямецкімі войскамі і югаслаўскай арміяй.

Вызвалілі Еўропу ад фашысцкай навалы

— Сяргей Аляксандравіч, савецкія войскі вызвалілі не толькі Польшчу і Чэхію, але і іншыя краіны Еўропы — Румынію, Венгрыю, Аўстрыю, Балгарыю, Югаславію. Ці прымалі беларусы ўдзел у баях за іх вызваленне?

— У баях за вызваленне гэтых краін удзельнічалі войскі трох Украінскіх франтоў, Чарнаморскі флот і Дунайская флатылія.

«У баях за вызваленне Польшчы, Чэхіі, Румыніі, Венгрыі, Аўстрыі, Балгарыі, Югаславіі ўдзельнічалі войскі трох Украінскіх франтоў, Чарнаморскі флот і Дунайская флатылія. Беларусы былі ўсюды. Так, медалі за ўзяцце варожых і вызваленне акупіраваных еўрапейскіх сталіц ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў з гонарам насілі на грудзях дзясяткі тысяч беларусаў-франтавікоў»

